

VYTAUTAS KARDELIS
Vilniaus universitetas

KALBŲ VARTOJIMAS RYTINĖJE LIETUVOS DALYJE

Straipsnyje, remiantis 2009–2012 m. rengtų dialektologinių ekspedicijų Švenčionių, Ignalinos ir Utenos rajonuose duomenimis, aptariama kalbų vartojimo situacija tirtame plote. Kadangi ekspedicijos buvo daugiau žvalgomojo pobūdžio, straipsnyje pateikiami duomenys yra preliminarūs, nustatantys gaires tolimesniam išsamiam ir kompleksiniam tyrimui.

Raktažodžiai: rytų aukštaičiai vilniškiai, kalbų vartojimas, tarminė kalba, netarminė kalba, slavų kalbų atmainos

§ 1. Šiame straipsnyje aprašoma kalbų vartojimo situacija rytinėje Lietuvos dalyje. Tirtos teritorijos ribos priklauso nuo paprasto ir aiškaus dalyko: turimos empirinės medžiagos, kuri buvo surinkta keliose ekspedicijose, rengtose 2009–2012 m¹. Tirta ploto ribas galima nusakyti taip: rytinė ir šiaurės rytų riba – nuo Magūnų (Švenčionių r.) palei Lietuvos ir Baltarusijos bei Lietuvos ir Latvijos sienas iki Zarasų; vakarinė ir šiaurės rytų riba – nuo jau minėtų Magūnų (Švenčionių r.) palei Pabradės, Arnionių, Joniškio, Žydavainių, Ūtos, Lakajos, Labanoro, Kirdeikių, Šeimaties, Gaidžių, Salako, Šiaulių, Zarasų liniją (išsamiau žr. žemėlapyje²).

§ 2. Kelios pastabos dėl šiame straipsnyje pateikiamų duomenų rinkimo ir tyrimo metodų.

- a) Visų pirma reikia pabrėžti, kad tai nėra sociolingvistinis tyrimas – tik mėginimas nubraižyti sinchroninę kalbų vartojamo žemėlapi.
- b) Duomenys apie kalbų vartojimą buvo renkami daugiausiai žvalgomosiose ekspedicijose, todėl jie kol kas yra fragmentiški. Dėl to ir žemėlapio kontūrus, ir ypač informaciją apie vartojamas kalbas kol kas reikia laikyti tik preliminariais.
- c) Svarbiausias šių duomenų pateikimo ir aprašymo tikslas – atkreipti dėmesį į sinchroninę kalbų vartojimo situaciją³.

¹ Ekspedicijas rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija pagal Tarmių ir etninių vietovardžių išsaugojimo 2001–2010 m. programą ir Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą. Ekspedicijose įvairiu laiku medžiagą rinko: Simona Akamauskaitė, Ūla Ambrasaitė, Beata Butkevičiūtė, Kotryna Cicėnaitė, Jolanta Daubaraitė, Sigita Grašienė, Lina Janionienė, Gintarė Judžentytė, Gediminas Kaminskas, Justina Karalevičiūtė, Irma Labutytė, Gintarė Petuchovaitė-Majauskė, Akvilė Markauskaitė, Vilma Paukštytė, Justina Petkelytė, Kristina Buidovaitė-Pivoriūnienė, Jurga Račienė, Darius Rudzinskas, Dovilė Tamulaitienė, Asta Trapikaitė, taip pat talkino Vytautas Dalibagas, Liutauras Dirsė, Mykolas Treigys.

² Žemėlapi braižė Gražina Pariokienė.

³ Nors informantai yra pateikę įdomių bei svarbių istorinių pastabų apie kalbų vartojimą jų gyvenamojoje vietoje, šiame straipsnyje istorinių ekskursų stengtasi kiek įmanoma išvengti.

- d) Šiame straipsnyje taikomas aprašomasis metodas, remiantis iš esmės tiesioginio stebėjimo būdu nustatytais faktais ir informantų pateikiamais duomenimis. Svarbu pabrėžti, kad straipsnyje neliečiamas slavų kalbų klausimas, nesigilinama į tai, kokios slavų kalbos vartojamos žvalgytame plote – tai atskiro tyrimo uždavinys. Todėl tekste visur apibendrintai vartojamas terminas *slavų kalbų atmainos*.
- e) Pirmasis uždavinys, renkant medžiagą žvalgomosiose ekspedicijose, buvo nustatyti, ar tikrintuose punktuose yra vietinių vyresnio amžiaus gyventojų ir įrašyti nedidelius jų kalbos fragmentus. Antrasis uždavinys buvo patikrinti, ar informantai kalba tarmiškai ir ar apskritai žvalgomame punkte vartojama tarmė. Ir trečiasis uždavinys buvo nustatyti, kokiomis kalbomis kalba pateikėjai, ypač kreipiant dėmesį į tai, kokią kalbą jie vartoja namuose, šeimoje, kitaip tariant, neoficialioje aplinkoje, ir kokios kalbos vartojamos ir vyrauja jų gyvenamajame punkte.
- f) Kalbinant informantus buvo taikomas tiesioginės apklausos ir biografinis metodas, be to, kiek tai buvo įmanoma, pildyta sociolingvistinė anketa: duomenys apie pateikėją, jo šeimą, išsilavinimą (kalbą, kuria mokėsi mokykloje, kalbėjo per pertraukas, mokytojo kalbą, lietuvių kalbos pamokas ir pan.), religijos kalbą (pamaldų kalbą bažnyčioje, poterių mokymąsi ir pan.) ir kalbų mokėjimą bei vartojimą (privaciai, viešumoje, gyvenamojoje vietoje), taip pat kalbų vartojimo situaciją jo gyvenamoje vietoje ir apylinkėse.
- g) Pateikėjai buvo kalbinami visų pirma lietuvių, priklausomai nuo situacijos – ir rusų kalba. Taip pat pateikėjų buvo prašoma papasakoti trumpą istoriją įprastai vartojama kalba (pvz., lenkų, rusų). Dažniausias diskurso tipas – dialogai tarp tyrėjų ir informantų, kai kuriais atvejais pasitaikė ir dialogų tarp kelių informantų.

§ 3. Žvalgomųjų 2009–2012 m. ekspedijų duomenys. Remiantis naujausiais duomenimis galima pateikti kiek išsamesnį ir tikslesnį kalbų paplitimo žvalgomųjų ekspedijų metu tirtame plote žemėlapi (žr. žemėlapi). Visas tirtas plotas suskirstytas į atskirus mažesnius arealus, jiems pavadinti pasirenkant stambesnę gyvenamąją punktą. Arealai išskirti vadovaujantis iš esmės dviem kriterijais: a) buvo atsižvelgta į tarmės, netarminės kalbos ir slavų kalbų atmainų vartojimą; b) taip pat atsižvelgta į geografinį kriterijų – kai kurie arealai, nors kalbiniu atžvilgiu ir panašūs, nesusisiekia. Todėl buvo pasirinktas smulkesnis skirstymas į arealus, nors, žinoma, jis kol kas yra sąlyginis. Išsamų vaizdą bus galima matyti tada, kai bus aiški padėtis tuose arealuose, kur vartojamos slavų kalbų atmainos. Reikia pasakyti, kad slavų kalbų atmainos kalbamuose arealuose yra tirtos (plg. Karaš 2001). Iš naujausių tyrinėjimų reikia minėti K. Rutkowskos darbus (plg. Rutkowska 2004; 2006; 2012). Tačiau minėtų tyrimų rezultatais šiame straipsnyje

nesiremiamai sąmoningai, nes didžiausias dėmesys čia skiriamas kalbų vartojimui parodyti, o ne tarminės ar netarminės kalbos ir slavų kalbų atmainų santykiui aptarti.

§ 4. Pabradės-Joniškio arealas. Šio arealo pietinę ir rytinę dalį sudaro plotas maždaug tarp Magūnų, Karkažiškės, Pabradės, Pavoverės ir Zalavo. Teritorijoje nuo Pabradės į šiaurės rytus link Švenčionėlių plyti Pabradės, Melagėnų ir Švenčionėlių miškai bei Labanoro giria, gyvenamųjų punktų ten labai mažai, vyrauja vasarvietės. Į šiaurę ir šiaurės vakarus nuo Pabradės šiam arealui galima priskirti plotą tarp Arnionių, Joniškio, Žydavainių, Miežonių, Ūtos, Paprūdės, Šakališkių ir Ažupravio.

Stambiausias punktas šiame areale yra Pabradė. Ji kalbų vartojimo atžvilgiu mišri: čia vartojama ir lietuvių kalba, ir slavų kalbos (rusų⁴, lenkų)⁵. Taip pat galima teigti, kad tam tikra gyventojų dalis yra dvikalbiai.

Pietinėje ir rytinėje arealo Pabradės-Joniškio arealo dalyje vyrauja slavų kalbų atmainos⁶. Jeigu vartojama lietuvių kalba, tai ji arba išmokta, arba ja kalba nevietiniai, atsikėlę gyventojai. Kokių nors tarmės vartojimo atvejų ekspedicijų metu šioje arealo dalyje neužfiksuota.

§ 5. Žvalgantis šiaurinėje ir šiaurės vakarų arealo dalyje, iš vietinių gyventojų teko girdėti tokį apibūdinimą: „už Inturkės tiltuko į Inturkę – tai ten jau Lietuva, o čia Lenkija“. Šis pasakymas yra susijęs ne tik su 1920–1939 m. Lenkijos okupacijos metais šiose apylinkėse ėjusia demarkacine linija, bet daugiau mažiau atspindi ir dabartinę kalbų vartojimo padėtį šiame areale.

Remiantis surinkta informacija galima atsargiai teigti, kad į vakarus nuo Joniškio (Graužiniai, Bimbiškiai, Bendžiukai, Žydavainiai, Burnėnai, Miežonys) lietuvių kalba vartojama šiek tiek daugiau, o į rytus (Skardžiai, Grybėnai, Surgėnai, Mažuliai, Šakališkė, Žaugėdai, Paprūdė, Žeimiai, Bulaučizna, Ūta) – labiau vyrauja slavų kalbų atmainos. Dalyje arealo į vakarus nuo Joniškio (Zabalina, Šaukšteliškiai, Jutonys, Keruliai) lietuvių kalbos ir slavų kalbų vartojimas pasiskirsto maždaug vienodai.

§ 6. Tačiau negalima teigti, kad šiame areale negalima susikalbėti lietuviškai – žvalgomosios ekspedicijos metu pasitaikė tik keli senyvo amžiaus informantai, kurie

⁴ Pabradėje 2003 m. įkurta yra sentikių parapija (žr. <http://wilstar.w.interia.pl/slovar/p.htm>, žiūrėta 2013-06-07)

⁵ Pabradėje veikia dvi gimnazijos: „Žeimenos“, kur ugdymas vyksta rusų ir lenkų kalbomis (žr. http://www.aikos.smm.lt/svietimo_ir_mokslo_institucijos.htm?m=institution&a=displayItem&id=190506888, žiūrėta 2013-06-07), ir „Ryto“ gimnazija, kur ugdymas vyksta lietuvių kalba (žr. http://www.aikos.smm.lt/svietimo_ir_mokslo_institucijos.htm?m=institution&a=displayItem&id=190506920, žiūrėta 2013-06-07). Pamaldos Pabradės bažnyčioje vyksta lietuvių ir lenkų kalbomis (žr. <http://vilnius.lcn.lt/parapijos/pabrade/>, žiūrėta 2013-06-07).

⁶ Kalbinę situaciją rodo ir pamaldų bažnyčioje kalba: Karkažiškės ir Pavoverės bažnyčiose pamaldos vyksta tik lenkų kalba (žr. <http://vilnius.lcn.lt/parapijos/pabrade/>, žiūrėta 2013-06-07).

nekalbėjo lietuviškai, nors sakėsi šiek tiek suprantą. Iš surinktos informacijos šį tą galima spręsti ir apie kalbų vartojimo santykį, taip pat ir skirtingose amžiaus grupėse. Ir senosios, ir jaunosios kartos vietiniai gyventojai namuose lietuviškai nekalba, tačiau ne namų aplinkoje, esant reikalui, vartoja lietuvių kalbą. Kalbos pasirinkimas priklauso ne tik nuo aplinkos, bet ir nuo pašnekovo – vietiniai gyventojai tarpusavyje bendrauja slavų kalbų atmainomis, bet užkalbinti lietuviškai – kalba šia kalba, taip pat ja kalba ir įstaigose. Joniškio seniūno Rimanto Verbaičio teigimu⁷, „kai reikia ir ateina į seniūniją, tai jie lietuviškai šneka, nesisuka – tada lenkiškai šneka, nepasakysi, kad grynai lenkiškai, grynai lietuviškai“. Dabartinis seniūnas visur kalba lietuviškai, bet ankstesnis buvo vietinis, todėl vietiniai žmonės su juo šnekėjo lenkiškai.

§ 7. Šią situaciją iliustruoja konkretūs pavyzdžiai. Reikia pabrėžti, kad visi informantai iš pradžių buvo kalbinami lietuviškai.

Ažupravalėje buvo pašnekinti dviejų kartų informantai (tėvas ir sūnus), kurie šeimoje sakėsi kalbą lenkiškai. Užkalbinus vyresnįjį lietuviškai, buvo aišku, kad jis supranta, bet pokalbį lietuvių kalba palaikė vidutinio amžiaus jo sūnus, kuris į tėvą kreipdavosi lenkiškai. Vyro lietuvių kalba išmokta, bet kalbėjo be didelio akcento; taip pat moka lenkiškai, rusiškai, bet su tėvais kalba lenkiškai. Jis taip apibūdino padėtį Ažupravalėje ir gretimuose Arnionių apylinkių kaimuose: „daugiausia čia lenkiškai kalbėjo, dabar jau pradėjo daugiau lietuviškai“, „kalba paprastai, susimaišė baltarusių, rusų, lenkų, lietuvių [kalbos], viskas susimaišė“⁸.

Skardžiuose kalbintas garbaus amžiaus vyras (g. 1919 m.) lietuviškai nekalbėjo⁹, bet sakė tik šiek tiek suprantąs. Tame pačiame kaime kalbinta moteris kalbėjo lietuviškai (tačiau su akcentu), bet to sakėsi kalbanti lenkiškai ir rusiškai (Arnionyse baigė rusišką mokyklą). Jos teigimu, „čia lenkai“, bet „visi lietuviškai kalba, mano vaikai lietuviškai kalba, tik aš“, o „su kaimynais lenkiškai“. Paklausta apie tėvus sakė, kad „mano tėvai lenkai“, „su tėvais lenkiškai, nu tėvai mokėjo lietuviškai kalbėt“. Kaime vietinių likę trys žmonės – „lietuviai dabar“. Kalbant su šia pateikėja susidarė įspūdis, kad ji šiek tiek painioja tautybę ir kalbos vartojimą.

Zabalinoje kalbintas vyras (g. 1941 m.) į klausimą *kaip Jūs kalbat?* nedvejodamas atsakė: „o kaip norit“ (t. y. lenkiškai, rusiškai, lietuviškai). Įdomu tai, kad pokalbio metu paklausus,

⁷ Naudodamasis proga noriu padėkoti seniūnui už suteiktą vertingą informaciją ir pagalbą renkant medžiagą Joniškio seniūnijoje.

⁸ Giriniuose likęs tik vienas vietinis žmogus, kalbantis lenkiškai; yra atvažiavusių žmonių, kurie kalba lietuviškai.

⁹ Pateikėjas kalbėjo kažkokiu keistu rytų slavų kalbų mišiniu su atskirais lenkų kalbos intarpais. Kadangi jis buvo kalbintas rusiškai, bet ne lenkiškai, gali būti, kad taikėsi prie klausėjo; šį atvejį reikėtų dar atskirai patyrinėti.

kurią kalbą jis laiko gimtąją, vyras atsakė, kad gimtoji jam yra lietuvių kalba, nors lietuviškai kalba su akcentu. Mokykloje jis sakėsi mokėsis lietuvių kalba. Informanto teigimu, čia „visi taip kalba, maišyti žmonės, tokių, kur kalbėtų tik lietuviškai, nėra“. Ir jis pakartojo jau girdėtą teiginį, kad „iki Inturkių tilto visi maišyti žmonės“.

Moteris Žydavainiuose taip pat kalbėjo lietuviškai (su nedideliu akcentu), bet teigė, kad su vyru tarpusavyje kalba lenkiškai, o su vaikais ir anūkais lietuviškai, tarmiškai nekalba. Panaši padėtis esanti ir aplinkiniuose kaimuose.

Ūtoje lietuviškai kalbinta pateikėja (g. 1920 m.), paprašyta perėjo prie lenkų kalbos. Jos teigimu, tėvai laikė save lenkais, bet kalbėjo, anot jos, „visaip, kaip papuola“. Pateikėja su tėvais kalbėjo lenkiškai ir iš pradžių nemokėjo lietuviškai, išmoko tik mokykloje (mokėsi Gaižūnuose tik lietuvių kalba, rusiškai nemoka). Klausama, kaip anksčiau kalbėjo ir dabar kalba kaime, sakė: „visokių buvo, senesni lietuviškai, jaunesni lenkiškai“, bet „kaime visi lenkai“, o „dabar atvažiavę visi kalba lietuviškai, vietinių beveik neliko“. Įdomu, kad poterius pateikėja moka ir lietuviškai, ir lenkiškai, ir meldžiasi abejaip.

Graužiniuose kalbintas vyras (g. 1930 m.) kalbėjo lietuviškai (su nedideliu akcentu). Jo teigimu, „čia tokie žmonės buvo, čia ir šiaip, ir taip. Čia daugiausiai lenkiškai buvo“. Su tėvais šeimoje kalbėjo lenkiškai, nors tėvai, pateikėjo teigimu, galėjo susikalbėti ir lietuviškai. Pateikėjas teigė, kad jam lengviau kalbėti lenkiškai, nes taip yra pripratęs. Mokykloje mokėsi lietuvių kalba, mokytojas buvo lietuvis. Jo teigimu, „mes gi iki mokyklinio amžiaus nemokėjom lietuviškai vaikai. Kai nuėjom į mokyklą, išmokom *nachadu*“. Pateikėjo žmona kilusi iš Kaciūniškės kaimo (lietuviškai taip pat kalba su akcentu), pateikėjos šeimoje irgi buvo kalbama lenkiškai, motina lietuviškai nemokėjo, tik tėvas. Lietuviškai pateikėja taip pat išmoko mokykloje. Šeimoje pateikėjai kalba lenkiškai, bet su marčia lietuviškai.

Moteris (g. 1929 m. Bimbiškiuose, gyvena Graužiniuose; lietuviškai kalba su nedideliu akcentu) su tėvais sakėsi kalbėjusi lenkiškai, o lietuvių kalbą išmokusi mokykloje. Iki tol lietuviškai gebėdavo tik šiek tiek suprasti. Pateikėjos teigimu, Bimbiškiuose „lenkiškai šnekėdavo, bet mokėjo ir lietuviškai, bet buvo išmokę, ne iš gimimo“. Pateikėja moka ir lietuviškus, ir lenkiškus poterius, bažnyčioje meldžiasi lietuviškai. Paklausta, kokia kalba kalbasi su kaimynais, moteris sakė, kad „jaunimas tai dabar lietuviškai, seni šitie tai lenkiškai jau“. Tačiau jaunimas mokąs ir lenkiškai, nes šia kalba kalbasi su seneliais.

§ 8. Kalbinę Pabradės-Joniškio arealo padėtį trumpai ir taikliai apibendrina jau minėtas Joniškio seniūnas R. Verbaitis: „sakykim, dvikalbystė“. Kaip jau minėta, negalima teigti, kad areale negalima susikalbėti lietuviškai, vadinasi, jį reikia laikyti mišriu, kur kontaktuoja slavų kalbą atmainos ir netarminė lietuvių kalba. Tarmiškai kalbančių informantų aptikti

nepavyko, visų kalbintų pateikėjų lietuvių kalba aiškiai išmokta, tą patvirtina ir jie patys – lietuvių kalbą išmoko mokykloje, iki tol jos beveik ar visai nemokėjo. Daugmaž aiškios ir kalbų vartojimo sferos, tačiau šį klausimą, taip pat slavų kalbų atmainų ir lietuvių kalbos sąveikos mechanizmus dar reikia išsamiai tirti atskirai.

Taigi iš surinktų duomenų galima spręsti, kad pagal kalbos vartojimą neoficialioje, namų ir šeimos aplinkoje Pabradės–Joniškio areale galima skirti tokias kalbos vartotojų grupes ir jų vartojamas kalbas:

- a) vietinius gyventojus, kurie kalba slavų kalbų atmainomis, bet moka ir lietuvių kalbą;
- b) atsikėlusius gyventojus, kurie kalba lietuviškai.

Ne namų aplinkoje ir su svetimais pašnekovais vietiniai gyventojai, kurie namie vartoja slavų kalbų atmainas, susikalba netarminė lietuvių kalba. Koks tokių gyventojų procentas, dabar pasakyti negalima. Kaip rodo informanto iš Skardžių pavyzdys, neatmestina galimybė, kad dalis gyventojų lietuvių kalbos iš viso nemoka. Tačiau tai jau atskiro tyrimo klausimas.

§ 9. Apžvelgus padėtį Pabradės–Joniškio areale galima grįžti atgal link Pabradės ir keliauti toliau į šiaurės rytus link Švenčionėlių, Švenčionių ir Adutiškio. Tačiau šioje atkarpoje reikia skirti keletą mažesnių arealų, nes kalbų vartojimo padėtis gana įvairuoja. Iškart galima pasakyti, kad ir Švenčionėliai, ir ypač Švenčionys pasižymi ir daugiatautiškumu, ir konfesijų¹⁰ bei vartojamų kalbų įvairove. Kalbiškai daugiau mažiau mišrūs ir šie gyvenamieji punktai aplink Švenčionys: Cirkliškis, Salomenka, Zadvarninkai.

§ 10. **Strūnaičio–Švenčionėlių arealas.** Pietinę ir pietrytinę arealo dalį užima plotas tarp Kasčiukų, Senojo Strūnaičio, Dvilonių, Vidutinės, Daumilų, Šutų, Sarių, Laužėnų, Melagėnų, Kirdeikiškės, Dotenėnų, Mėžionių. Šiaurinė arealo dalis plyti apie pačius Švenčionėlius: Trūdai, Augustavas, Veikūnai, Juodiškis, Rudžionys, Vėjinė. Čia taip pat priklauso keli gyvenamieji punktai į vakarus nuo miestelio, palei Švenčionėlių–Labanoro kelią: Januliškis, Baroniškė, Juodėniškis, Pastoviškis.

Strūnaičio–Švenčionėlių areale situacija skiriasi nuo anksčiau aptarto Pabradės–Joniškio arealo padėties. Visuose minėtuose pietinės ir pietrytinės dalies gyvenamuosiuose punktuose, taip pat Čyčeliuose, Šilinėje, Ziboliškėje, Grybuose, Laužėnuose, Šakaliuose, Matusonyse kalbama rytų aukštaičių vilniškių patarme. Nors vilniškių patarmė čia aiškiai vyrauja, tačiau šį arealą kalbų vartojimo atžvilgiu priskirti vien tarmiško kalbėjimo grupei nelabai galima. Visų pirma, didesniuose gyvenvietėse, pavyzdžiui, Vidutinėje, Naujajame Strūnaityje, Senajame Strūnaityje vartojama ne tik tarminė kalba, bet ir slavų kalbų

¹⁰ Švenčionyse, be katalikų bendruomenės, dar veikia sentikių ir stačiatikių bendruomenės (žr. http://www.svencionys.lt/lit/Svencioniu_miesto_seniunija/3281, žiūrėta 2013-06-07). Švenčionių bažnyčioje pamaldos vyksta ir lietuvių, ir lenkų kalba (žr. <http://vilnius.lcn.lt/parapijos/svencionys/>, žiūrėta 2013-06-07).

atmainos. Taip pat slavų kalbomis kalbančių žmonių gyvena ir mažesniuose kaimuose. Analizuojant surinktą medžiagą susidarė įspūdis, kad kiek mišresnė yra pietrytinė arealo dalis (palei Sarių, Šutų, Vidutinės, Naujojo Strūnaičio liniją), o vientisesnė – šiaurės vakarų dalis. Be to, šioje pusėje esančiuose mažuose kaimeliuose jau beveik nėra likusių senosios kartos vietinių žmonių, pvz.: Pliauškėse, Pirktinėje, Papinigiuose, Kirdeikose, Memeliškėje, Daubariškėje, Jonlaukyje, Rinkūnuose. Todėl ir kalbų vartojimo atžvilgiu teritorija vientisesnė, didesnių slavų kalbų atmainų koncentracijos neužfiksuota. Išimtis galėtų būti gal tik Kirdeikiškė, kur, pateikėjų teigimu, gyvena „rusai daugiau, staravierai“.

Kadangi, kaip jau minėta, buvo kalbinami vyriausios kartos pateikėjai, gyvenę lenkų okupacijos laikais, tai jie nurodė mokantys lenkų, kai kurie ir rusų kalbą. Savo kaimo ir apylinkių kalbinę padėtį vietiniai gyventojai linkę apibūdinti taip¹¹: „čia gi buvo lenkų kraštas, paskui jau, kai Lenkija pragaišo, tadu va liko nei lietuviai, nei rusai, nei lenkai, nežinia koki. Va dabar lietuviškai ir lenkiškai, ir lenkiškai pas mus vis tiek ne taip kai lenkai kalba“ (moteris iš Šutų g. 1930 m. ir 1932 m.); „čia pas mus visokių yra, ir lig smerciai gudiškai kalbėjo, nu jau anys nenorė lietuviškai kai kas“ (moteris iš Ziboliškės, g. 1930 m.).

§ 11. Apibrėžti, kokia kalbinė situacija šiaurinėje Strūnaičio-Švenčionėlių arealo dalyje, galima informantės iš Mozūriškės (g. 1938 m.) žodžiais: „mes ir dabar maišyti, nes aš perdien tris liežiuvius varau ar keturius, nu, toki sumaišyti žmonės. Bet lietuviškai visi šneka, čia nėra tokių, kad nešnekėtų, čia ir rusiškai, baltarusiškai, aš pati šneku visaip. Va i taip čia pragyventa, bet čia jau dabar mažai liko ir nieko čia nėra“. <...> Bendrai čia lenkai, i Baranavas va gi kaimas, va Peršuokšnė, va čia va mūsiškis, čia Mazūriškė, Pastoviškė dar lenkai buvo, o ten jau Prūdiškė toliau, ten jau buvo rubežius ir ten buvo jau Lietuva“. Šioje dalyje tarmiškai kalbančių informantų rasti nepavyko¹².

Kita jau minėta, Švenčionėlių arealo dalis kalbiniu atžvilgiu taip pat mišroka: vartojama vilniškių patarmė, slavų kalbų atmainos ir išmokta lietuvių kalba. Augustave kalbinta pateikėja (g. 1939 m. Veikūnuose) teigė namie kalbėjusi lenkiškai, bet ėjo į lietuvišką mokyklą ir ištekėjo už lietuvio, lietuviškai kalba su nedideliu akcentu, lietuvių kalboje aiškios tarminės ypatybės, pvz., *tíevas* ‘tėvas’, *mergaĩ.tie* ‘mergaitė’, *kũ* ‘ką’, *tadũ* ‘tada’, *tĩ* ‘ten’, *numĩ.ri.s* ‘numiręs’, *anà* ‘ji’, *pa-išmĩ.ri.* ‘išmirė’. Augustave vietinių gyventojų beveik nelikę, didžioji dauguma atvažiavusių – iš aplinkinių kaimų ir tolimesnių apylinkių, iš Baltarusijos ir pan. Juodiškyje vietinių gyventojų kiek daugiau, jie kalba rytų aukštaičių

¹¹ Pateikėjų citatos pateikiamos netranskribuotos, įprasta rašyba, išlaikant svarbiausias fonetines, morfologines ir sintaksines ypatybes.

¹² Tarmiškai kalbama į šiaurę nuo Prūdiškės, Antaliedės, Terpežio.

vilniškių patarme. Atsikėlusieji kalba ir slavų kalbų atmainomis, ir lietuvių klaba, nelygu, iš kur atvažiuo. Panaši padėtis yra ir Rudžionyse, tik čia dar labiau vyrauja vilniškių patarmė.

Pačiuose Švenčionėliuose taip pat vartojamos kelios kalbos: netarminė lietuvių kalba, iš dalies – vilniškių patarmė, taip pat slavų kalbų atmainos (lenkų, rusų)¹³.

Strūnaičio-Švenčionėlių arealo kalbos vartotojų grupes ir jų vartojamas kalbas galima suskirstyti taip:

- a) vietiniai gyventojai, kurie kalba rytų aukštaičių vilniškių patarme;
- b) vietiniai gyventojai, kurie kalba slavų kalbų atmainomis, bet moka ir lietuvių kalbą (taip pat ir tarminę);
- c) atsikėlę gyventojai, kurie vartoja netarminę lietuvių kalbą ar slavų kalbų atmainas.

Koks yra santykis tarp a) ir b) kalbos vartotojų grupių, be specialaus tyrimo sunku pasakyti. Galima pateikti tik vieną pavyzdį, kurį pavyko užfiksuoti ekspedicijos metu. Kalbinant pateikėjus Čyčeliuose (moterį g. 1929 m., vyrą 1937 m.) atėjo kaimynas, kuris sakėsi kalbas tik lenkiškai. Tačiau ilginiui paaiškėjo, kad lietuviškai jis supranta. Iš kaimynų bendravimo susidarė įspūdis, kad jie vienas kitą supranta, bet kalba kiekvienas savo kalba. Tačiau apie kalbų vartojimo santykį iš šio menko epizodo kokių nors aiškių išvadų daryti, žinoma, negalima, nors tam tikrą tendenciją ir galima išvelgti.

§ 12. Bačkininkų arealas. Maždaug nuo Salomenkos, Vigadkos (pietuose nuo Švenčionių) į rytus tęsiasi arealas, kur nėra vietinių ne tik tarmiškai, bet ir lietuviškai kalbančių žmonių (plg. Urbanavičienė 2006, 462). Šį arealą, be minėtų punktų, dar sudaro Jančiūnai, Čepukėnai, Mikštai, Milkuškos, Sakališkė, Lalučiai, Bačkininkai, Daukšišė, Tatariškė, Jurgeliškė, Staškinė, Rakauskai, Gailiūšiai. Čia vyrauja slavų kalbų atmainos, o lietuvių kalba, jeigu vartojama tam tikrais atvejais, yra išmokta arba ja kalba atsikėlę gyventojai.

Čia kalbos vartotojų grupės ir jų vartojamas kalbos pasiskirsto taip:

- a) vietiniai gyventojai, kurie kalba slavų kalbų atmainomis;
- b) vietiniai gyventojai, kurie kalba slavų kalbų atmainomis, bet moka ir netarminę lietuvių kalbą;
- c) atsikėlę gyventojai, kurie vartoja netarminę lietuvių kalbą ar slavų kalbų atmainas.

¹³ Švenčionėlių Mindaugo gimnazijoje ugdymo procesas vyksta lietuvių kalba, 2-ojoje vidurinėje mokykloje pagrindinio, vidurinio ir papildomo ugdymo programos vykdomos lietuvių ir rusų kalba (žr. http://www.svencionys.lt/lit/Svencioneliu_miesto_seniunija/3801, žiūrėta 2013-06-07). Pamaldos Švenčionėlių bažnyčioje vyksta lietuvių ir lenkų kalbomis (žr. <http://vilnius.lcn.lt/parapijos/svencioneliai/>, žiūrėta 2013-06-07).

Nors šiame areale ir galima įžvelgti tam tikro kalbinio dinamiškumo ir kalbinių nuostatų kaitos apraiškų, tačiau kasdienė bendravimo kalba čia yra ne lietuvių, bet slavų kalbų atmainos.

§ 13. Svirkų-Adutiškio arealas. Maždaug nuo Svirkų prasideda dar vienas kalbiniu atžvilgiu mišrus arealas, kur vartojama ir tarminė kalba, ir slavų kalbų atmainos. Jis plyti maždaug tarp Svirkų, Kackonių, Adutiškio, Lazdinių, Antanų, Lasiškės, Svylionių, Stajėtiškio. J. Urbanavičienės duomenimis, Svirkų areale vartojamos net kelios kalbos: vilniškių patarmė, netarminė lietuvių kalba, rusų, baltarusių ir lenkų kalbos. Kalbininkė taip pat konstatuoja maksimalius kalbų kontaktus areale ir teigia, kad „dėl susiklosčiusios daugiakomponentės kalbinės situacijos čia gyvenantys informantai paprastai yra dvikalbiai ar net trikalbiai (Urbanavičienė 2006, 465; šiame straipsnyje žr. išsamiau apie kalbų vartojimo ir sociolingvistinę padėtį Svirkų ir Adutiškio apylinkėse).

Svirkų-Adutiškio arealo kalbų vartojimo situacija dar kiek kitokia, negu iki šiol aptartuose arealuose. Svarbiausias bruožas tas, kad jį galima apibrėžti kaip kompaktišką dvikalbystės arealą, kur kontaktuoja kelios kalbos ir kalbos vartotojų grupės pasiskirsto taip:

- a) vietiniai gyventojai, kurie kalba rytų aukštaičių vilniškių patarme ir keliomis slavų kalbų atmainomis;
- b) vietiniai gyventojai, kurie kalba keliomis slavų kalbų atmainomis, bet moka ir lietuvių kalbą (tarminį ar netarminį variantą);
- c) atsikėlę gyventojai, kurie vartoja arba netarminę lietuvių kalbą, arba slavų kalbų atmainas.

§ 14. Didžiasalio arealas. Einant toliau į šiaurės rytus nuo aptarto ploto daugiau ar mažiau kompaktiškai mišrūs arealai, galima sakyti, baigiasi. Pačiame rytiniame iškyšulyje išsiskiria tik Didžiasalis, kurio dalis (naujoji gyvenvietė, ne senasis kaimas) kalbos vartojimo atžvilgiu taip pat mišri.

Pačiuose ryčiausiuose didesniuose gyvenamuosiuose punktuose: Navikuose, Dysnoje, Vosiūnuose¹⁴ vyrauja vilniškių patarmė, greta jos, daugiausiai tarp atsikėlusių gyventojų, pasitaiko ir vartojančių slavų kalbų atmainas.

2001 m. duomenimis, aštuoniuose Vosiūnų parapijos kaimuose gyveno 317 lietuvių, 25 rusai, 11 baltarusių ir 33 lenkai. Didžiausia nelietuvių koncentracija yra Navikų (18 rusų, 8

¹⁴ Pamaldos Vosiūnų bažnyčioje vyksta lietuvių kalba (žr. <http://vilnius.lcn.lt/parapijos/vosiunai/>, žiūrėta 2013-06-07).

baltarusiai ir 13 lenkų) ir Dysnos (3 rusai, 2 baltarusiai ir 9 lenkai) kaimuose. Šie kaimai yra didžiausi parapijoje (atitinkamai 123 ir 79 gyventojai)¹⁵ (žr. Tverečiaus kraštas 2001, 266).

Vosiūnuose kalbintoje informantų šeimoje (moteris g. 1929 m. Vosiūnuose) kalbama lietuviškai. Įdomus tas faktas, kad pateikėjos vyras yra gimęs Baltarusijoje, tačiau atsikėlęs į Vosiūnus išmoko lietuvių kalbą (kalba vilniškių patarme). Panašus atvejis užfiksuotas ir Dysnoje, kur moteris, atsikėlus iš Baltarusijos, taip pat išmoko lietuviškai.

Kalbų vartojimo padėtį Didžiasalio areale galima apibūdinti taip:

- a) vietiniai gyventojai kalba rytų aukštaičių vilniškių patarme;
- b) vietiniai gyventojai, kurie kalba slavų kalbų atmainomis, bet moka ir lietuvių kalbą (tarminį ar netarminį variantą);

§ 15. Neverėnų arealas. Tai dar vienas mišrus arealas, kurį sudaro nedidelis plotelis palei Češulėnų, Neverėnų, Janavo, Gudėnų liniją. Čia vartojama šiaurės rytų vilniškių patarmė, tačiau yra kalbančių ir slavų kalbų atmainomis. Tačiau jomis kalbantys moka ir lietuviškai. Pavyzdžiui, Češulėnuose kalbintų informantų lietuvių kalba buvo išmokta, kitų kaimų informantų, kurie vartoja slavų kalbų atmainas, lietuvių kalboje pasitaikė ir vilniškių patarmės ypatybių.

Kalbų vartojimo padėtį Neverėnų areale galima apibūdinti taip:

- a) vietiniai gyventojai kalba rytų aukštaičių vilniškių patarme;
- b) vietiniai gyventojai, kurie kalba slavų kalbų atmainomis, bet moka ir lietuvių kalbą (tarminį ar netarminį variantą);

§ 16. Gaidės arealas. Šio bažnytkaimio vardu galima pavadinti nemažą arealą, kuris tęsiasi palei rytinį pakraštį maždaug nuo Smėlių ir apima tokį plotą: Smėliai, Rameikos, Mieleškiai, Strilungiai, Triklotiškė, Pupiniai, Kazimieravas, Pamunė, Kajotai, Lisiškė, Tryčiūnai, Davedynos, Gakėnai, Pociūnai, Barauka, Novina, Meikštai, Pūškos, Prūčiai, Vėlūnai, Gaidė, Varniškiei. Toliau prasideda Ignalinos atominės elektrinės zona ir Drūkšių ežeras. Į vakarus nuo šio arealo (Dūkšto link) plyti tarminės lietuvių kalbos plotas, o į šiaurę nuo Dūkšto–Gaidės linijos įsiterpia miškų juosta ir įvairiakalbis Visaginas.

Šis arealas, kiek leidžia spręsti žvalgomieji duomenys, pasižymi tuo, kad lietuvių kalba vartojama itin menkai. Galima sakyti, kad tai yra kompaktiškas slavų kalbų atmainų arealas. Lankantis minėtuose punktuose ne visur pavyko susikalbėti lietuviškai. Be to, areale įvairuoja ir slavų kalbų atmainos. Taip galima spręsti iš informacijos, kurią pateikė kalbinti informantai, nurodę, kuo jie save linkę laikyti ir kokia kalba kalbama jų kaime. Smėliuose,

¹⁵ Dar vienas mišresnis arealas yra rytinėje Dūkšto parapijos dalyje link Rimšės ir Visagino. Čia esantys Kaniūkų, Beržininkų, Gerkonių, Kalviškių kaimai nors lietuviški, bet juose gyvena ir viena kita lenkiškai kalbanti šeima. Tačiau kalbantys lenkiškai ir laikantys save lenkais neblogai moka ir lietuviškai. Panaši situacija yra ir sulenkėjusiam Magūnų kaime, kur kai kurie žmonės kalba ir lietuviškai.

pateikėjų teigimu, gyveną lenkai, Rameikose – lenkai ir rusai, yra keletas žmonių, mokančių lietuviškai, Mieleškiuose – lenkai ir rusai. Tryčiūnuose ir Lisiškėje gyvena jaunos lenkų šeimos, Strilungiuose kalbama rusiškai, informantų teigimu, „lietuviai išmirė prieš dvidešimt metų“. Gakėnuose lietuviškai niekas nekalbėjo. Baraukoje ir Novinoje gyvena po vieną gyventoją, pirmoji kalba lenkiškai, antroji yra atvažiavusi iš Vilniaus. Davedynos – jau tuščias kaimas. Toliau kylant į viršų yra Pociūnų kaimas, kur gyvena lenkai, ir didesnė gyvenvietė Meikštai, kur kalbama lenkiškai ir rusiškai. Į pietvakarius nuo Meikštų esančiuose Pupiniuose gyvena lenkai, o netolimi Kazimieravas ir Pamunė yra sentikių kaimai. Kompaktiškas slavų kalbų atmainų plotas tęsiasi ir toliau į šiaurės rytus nuo Meikštų: Pūškos, Prūčiai, Gaidė, Varniškiei. Tik Vėlūnai, galima sakyti, mišrūs, tačiau lietuvių kalba yra išmokta, ne tarminė.

Kalbų vartojimo padėtį Gaidės areale galima apibūdinti taip:

- a) vietiniai gyventojai kalba slavų kalbų atmainomis;
- b) dalis vietinių gyventojų moka netarminę lietuvių kalbą .

§ 17. Turmanto arealas. Jis apima nemažą plotą maždaug tarp Visagino, Smalvų, Šiaulių, Zarasų, Turmanto ir Tilžės. Kalbų vartojimo padėtį šiame areale trumpai galima apibūdinti taip: visame šiame plote vyrauja slavų kalbų atmainos, lietuvių kalba, jeigu pasitaiko ją vartojančių, yra arba išmokta, arba ja kalba atsikėlę žmonės. Tokia padėtis užfiksuota visame plote, kur buvo žvalgyti šie punktai: Arliškės, Avižinė, Ažuožeriškiai, Bachmatai, Banda, Barauka, Barteliškė, Bernatkai, Brusavanka, Ciceliškis, Čepiškės, Čepuriškė, Daržėnai, Divonai, Dulkiškė, Gasiuliškė, Jauneikiai (Jackūnai), Jurkakalnis, Kailynė, Kamariškė, Kimbartiškė, Kirkliškiei, Kumpuočiai, Lajuva, Lapeliškiai, Lengveniškės, Liaudiškiai, Matuliškės, Minauka, Navikai, Novena, Rotuliškės, Rūsteikiai, Saločiai, Saplaučina, Staižiūnai, Svyliškiei, Šakiai, Šauliai, Tabaras, Taraučizna, Turmantas, Zatokai, Žalmedžiai, Žengiškė, Žengiškės.

Iš žvalgomųjų ekspedicijų susidarė įspūdis, kad į rytus maždaug nuo Smalvų labiau vyrauja rusų kalba, o į vakarus – lenkų, tačiau ir vienoje, ir kitoje pusėje vartojamos abi kalbos. Susidaryti kiek išsamesnį kalbų vartojimo vaizdą Turmanto areale geriausiai padeda konkretūs pavyzdžiai. Toliau pateikiama informacija apie keleto skirtingose vietose kalbintų informantų vartojamas kalbas, taip pat informantų pateikti duomenys bei pastabos.

Pateikėjų teigimu, Tumelinos, Liaudėnų, Ramaitiškės, Vyšniavos ir Užupių kaimuose kalbama tik rusiškai ir lenkiškai, lietuviškai kalbančių nėra. Be to, šiuose kaimuose dalį namų yra nusipirkę Visagino gyventojai. Pateikėja (g. 1938 m.), kalbinta Liaudėnuose,

paklausta apie lietuvius šiose apylinkėse teigė, kad¹⁶ „давно уже были, старые умерли, дети у Вильнюсе, а старые умерли; которые были, понимали по литовску, может они литовцы, а черт их знает, умерли“. Moteris baigusi rusų mokyklą, lietuviškai nekalba: „уже сейчас не надо мне литовский“. Kadangi pateikėja buvo kalbinama rusiškai, ji kalbėjo rusų kalba, tačiau teigė, kad šeimoje su vyru (buvo kilęs iš Baltarusijos) kalbėdavo lenkiškai, save taip pat laiko lenke: „там по русску немножко можем разобратсья, но ту кругом поляки, по польску“. Užuriuose kalbintas vyras (g. 1968 m.), šiaip gyvenantis Visagine, taip pat buvo kalbinamas ir kalbėjo rusiškai, lietuviškai sakė tik suprantantis. Paklaustas, ar kalba tik rusiškai, ar ir lenkiškai, sakė: „какой тут польский, тут смешанный, но в основном по польский“, pasiteiravus tautybės atsakė, kad „мы записываем поляки“.

Moteris (kilusi iš Vidžių, 86 metų amžiaus) ir jos sūnus (g. Turmante, 60 metų amžiaus; abu sentikiai), kalbinti Turmante, kalbėjo rusiškai, sakėsi esą rusai ir tarpusavyje kalba rusiškai. Moteris teigė mokanti ir lenkiškai, bet lietuviškai nekalba: „по литовский ненаучилась, тут не было литовцав“. Pateikėjų teigimu, Turmante¹⁷ kalbama rusiškai ir lenkiškai, dabar – jau ir lietuviškai, o vietiniai gyventojai – daugiausiai lenkai, sentikiai ir rusai, vietinių lietuvių nebuvo, tik atvažiavę sovietų laikais. Panaši padėtis, anot jų, ir aplinkiniuose kaimuose, pavyzdžiui, Karmelituose, Veselavoje. Kimbartiškėje lietuvių atsiradę tik dabar.

Tilžėje lietuviškai kalba tik viena atsikėlusį lietuvių šeima. Visi kiti gyventojai kalba slavų kalbų atmainomis. Tilžėje rusiškai kalbintos informantės (g. 1935 m. Navikų k., už kilometro nuo Tilžės) teigimu, ji pati lenkė, o vyras – rusas. Su tėvais moteris šnekėjo lenkiškai, o su vyru kalba rusiškai. Pateikėja baigė septynias klases lietuviškoje mokykloje Užukaimyje, tačiau: „понимаю всё, но говорить у меня не хватает слов“. Jos teigimu, lietuviškai kalbančių Tilžėje, išskyrus jau minėtą šeimą, nėra. Informantė minėjo, kad Tilžėje gyveno kelios vietinės lietuvių šeimos, bet visi jau mirę. Su kaimynais tie lietuviai kalbėjo rusiškai, lenkiškai, o savo šeimose – lietuviškai. Su dabartiniais kaimynais moteris kalba ir rusiškai, ir lenkiškai, bet teigė, kad jos „главный польский язык [раčios informantės], але только что мало тут кто говорит по польски, большинство как то все по русский, все приезжие приезжает и все больше по русский“. Informantės (kuri ilgą laiką dirbo laiškanešė) teigimu, aplinkiniuose kaimuose taip pat vyrauja slavų kalbos: Padrūkšėje – rusų, Burniuose – lenkų, Juodiniuose – lenkų, Būdiniuose – lenkų, Navikuose, Paberžėje – taip pat lenkų.

¹⁶ Informantų citatos pateikiamos taip, kaip jie tarė; pavyzdžiai netranskribuojami.

¹⁷ Pamaldos Turmante dabar vyksta lietuvių ar lenkų kalbomis (žr. <http://vilnius.lcn.lt/parapijos/turmantas/>, žiūrėta 2013-06-07) .

Čepukiškėje lietuviškai kalbintas vyras (g. 1930 m.) kalbėjo lietuviškai (su nedideliu akcentu), išmokta bendrine lietuvių kalba, baigė lietuvišką Čepukiškės pradinę mokyklą. Vyras sakėsi kilęs iš lenkų šeimos ir namie kalba lenkiškai. Taip pat moka ir rusų kalbą, su kaimynais kalbasi rusiškai ir lenkiškai. Kai pradėjo vaikščioti į mokyklą, išmoko lietuviškai. Pateikėjo teigimu, kaime beveik niekas namuose lietuviškai nekalba.

Lengveniškėse moteris (g. 1944 m.) buvo kalbinama lietuviškai (kalbėjo su labai nedideliu akcentu), pateikėja yra gyvenusi Rokiškyje. Jos tėvas buvo lietuvis, motina lenkė, šeimoje kalbėjo lenkiškai, nors laikė save lietuviais. Įdomu, kad jos šeimos nariai su kaimyne tuo tarpu kalbėjosi rusiškai, bet vėliau bendraudama su tyrėjais ir kaimynė perėjo prie lietuvių kalbos. Abiejų moterų lietuvių kalba netarminė, išmokta.

Rataniškėse lietuviškai kalbinta moteris (g. 1918 m.; kalba su akcentu) paklausta, kaip kalbėjo su tėvais, atsakė: „lenkiškai, bet tokia belarusiška kalba, ne tokia, kad lenkiška būtų“. Moteris namuose su sūnumi šneka lenkiškai; moka ir rusų kalbą.

Rūsteikiuose moteris (g. 1933 m. Rūsteikiuose; informantės teigimu, kaimas buvo vadinamas „Maskva“) buvo kalbinta rusiškai. Jos duktė su tyrėjais šnekėjo lietuviškai, su motina – rusiškai. Pateikėja sakėsi lietuviškai nemokanti, todėl su tyrėjais kalbėsianti rusiškai. Informanė yra sentikė: „староверы мы были, староверы старовеженные“. Moters teigimu, kaime gyveno trejetas lenkų šeimų, su jais ji kalbėdavosi rusiškai. Šiaip kaime „все русские кругом“.

Smalvelėse kalbintų informantų šeima kalbėjo ir rusiškai, ir lenkiškai, ir lietuviškai (tarpusavyje – lenkiškai). Informantas (g. 1931 m.) buvo kalbinamas lietuviškai (kalbėjo su akcentu išmokta lietuvių kalba). Informantas su tėvais kalbėjo lenkiškai, jo teigimu, „čia bendrai niekas nešnekėjo lietuviškai, visi varė, tik dabar jau jaunimas pradėjo šnekėt, anksčiau susikalbėt negalėjo [lietuviškai], nebuvo su kuo šnekėt“.

Šiauliuose lietuviškai kalbintas informantas (g. 1938 m., kalbėjo su nedideliu akcentu išmokta lietuvių kalba) sakė, kad „daugiausiai kalbėjom paprastai lenkiškai“, bet save laiko lietuviu. Pateikėja (g. 1940 m. Samavų k.) kalbėjo lietuviškai, išmokta lietuvių kalba, bet teigė, kad „iki dvidešimt penkių metų gal lenkiškai kalbėjau, o nuo dvidešimt penkių perėjau į lietuvių, už lietuviu ištekėjau, už žemaičio“. Jinai pasakojo, kad jos tėvas buvo „maišytas“, mama – „tikra lietuvė“, o senelis buvo lenkas; namuose buvo kalbama lenkiškai. Pateikėjos teigimu, „nu maišyti tokie, ar gi teisinga mūsų lenkų kalba buvo, nu neteisinga. Bet kalbėjom taip kaip visi ir viskas“.

Magučiuose pavyko rasti tik trejetą vietinių, neatsikėlusią vyresnio amžiaus gyventojų: vyrą (g. 1924 m.) ir dvi moteris (viena g. 1928 m., kita g. 1932 m. netolimame Minaukos k.). Moteris (g. 1932 m.) sakėsi mokanti rusų, lenkų kalbas, jos teigimu, „čia visi moka

visas tris kalbas“, nes „ir lenkų yra, ir lietuvių, rusų daugiau“. Pateikėjas (g. 1924 m.) taip pat sakėsi mokantis lenkų ir rusų kalbas. Jo tėvas lietuviškai „nemokėjo nė pusės žodžio, rusiškai kalbėjo, o paskui išmoko lenkiškai. O mama tik lenkiškai kalbėjo, lietuviškai nemokėjo“. Informantas lietuviškai išmoko iš senelio. Pateikėjų teigimu, Magučių gyvenvietė ėmė kurtis 1951 m., todėl dauguma žmonių čia yra suvažiavusių. Kalbinti informantai kalbėjo ne tarminė, bet išmokta lietuvių kalba.

Visame areale didžiausia lietuviškai kalbančių koncentracija, kiek leidžia spręsti sukaupti duomenys, yra Smalvose, Magučiuose ir iš dalies Šauliuose.

Kalbų vartojimo padėtį Turmanto areale galima apibūdinti taip:

- a) vietiniai gyventojai kalba slavų kalbų atmainomis;
- b) dalis vietinių gyventojų moka netarminę lietuvių kalbą.

§ 18. Labanoro–Ignalinos–Salako arealas. Šiame areale, kurį sąlygiškai galima pavadinti minėtų trijų gyvenamųjų punktų vardu, vyrauja tarminė kalba (rytų aukštaičių vilniškių ir rytų aukštaičių uteniškių patarmės). Šiame plote nėra jokios didesnės lenkiškai ar rusiškai kalbančių gyventojų koncentracijos. Beveik visos jame esančios parapijos niekada nesiribojo su slavų kalbų plotu, buvo ir yra toliau nuo sienos.

Atsižvelgiant į šiuo metu turimus duomenis, šio tarminio arealo pradžia galima laikyti Labanoro apylinkes (maždaug nuo Prūdiškių, Antaliedės linijos į šiaurės rytus). Šiam arealui reikia priskirti Kaltanėnų, Kretuonų, Reškutėnų, taip pat šiaurines Švenčionių (Nevieriškė, Dauksiai, Misiūnai) apylinkes. Toliau arealą pratęsia Ceikinių, Mielagėnų¹⁸ ir Tverečiaus (išskyrus minėtą Didžiasalio arealą) bei Daugėliščio (išskyrus jau minėtą Neverėnų arealą) ir Paringio apylinkės. Su Daugėliščio ir Paringio apylinkėmis ribojasi Vidiškių, o ryčiau tęsiasi Kazitiškio¹⁹ apylinkės, kurios taip pat priklauso šiam tarminiam arealui. Neabejotinai jam priklauso ir vakarinė ploto dalis: Palūšės, Linkmenų, Kirdeikių, Tauragnų, Minčios, Jakėnų ir Salako apylinkės. Toliau tarminės kalbos arealas tęsiasi link Dūkšto ir Rimšės apylinkių ir pasibaigia maždaug ties Kalviškių–Stašionių–Bieniūnų linija.

Taigi tarmiškai kalbantį arealą krašto sudaro šiaurinė ir vakarinė Švenčionių rajono dalis, didžioji Ignalinos rajono dalis, ypač vakarinė, ir pietrytinė Utenos rajono dalis (išsamiau arealo ribas žr. žemėlapyje).

§ 19. Baigiant aptarimą dar reiktų atkreipti dėmesį į po visą plotą išsibarsčiusius sentikių arealus. Tai, pavyzdžiui, Izabelinės, Dietkauščiznos, Lukošiškės, Rimaldiškės, Jurgeliškės,

¹⁸ Mielagėnų parapijos riba su Adutiškio parapija yra ir pietinio šio tarmiškos kalbos arealo riba.

¹⁹ Čia kiek išsiskiria didesni miesteliai (seniūnijų centrai): Ceikinių miestelyje yra viena kita lenkiškai kalbanti šeima, Vidiškių miestelyje yra rusakalbių, Kazitiškyje – keletas lenkiškai kalbančių šeimų. Tačiau šiuos miestelius priskirti prie mišrių arealų, atrodo, nėra reikalo, nes čia slavų kalbų atmainomis kalbantis gyventojai nesudaro didelės koncentracijos.

Milkūnų ir kiti kaimai. Jų gyventojų kalbinės elgsenos, kuri priklauso nuo to, ar kaimas įsikūręs lietuviškame, ar mišriame areale, tyrimas taip pat galėtų teikti vertingos informacijos. Tačiau tai atskiro tyrimo objektas.

§ 20. Išvados. Visą žvalgytą plotą, atsižvelgiant į jame vartojamas kalbas, galima padalyti į tokius arealus ar jų grupes:

- A. Kalbiniu požiūriu vientisi ar daugiau mažiau vientisi arealai:
 - a. tarminės kalbos arealas, kur kalbama vilniškių arba uteniškių patarme (Labanoro–Ignalinos–Salako arealas);
 - b. slavų kalbų atmainų arealai, kur a) vyrauja slavų kalbų atmainos, o lietuvių kalba vartojama minimaliai (Gaidės arealas), b) yra tam tikro kalbinio dinamiškumo ir kalbinių nuostatų kaitos (Bačkininkų arealas).
- B. Kalbiniu požiūriu mišrūs arealai:
 - a. vartojamos slavų kalbų atmainos ir iš dalies netarminė lietuvių kalba, bet slavų kalbų atmainos vyrauja. Tai Pabradės–Joniškio ir Turmanto arealai;
 - b. vartojama tarmė ir slavų kalbų atmainos, bet vyrauja lietuvių kalba (tarmė ir iš dalies netarminė kalba). Tai Strūnaičio–Švenčionėlių, Didžiasalio, Neverėnų arealai;
 - c. vartojama tarmė, slavų kalbų atmainos ir netarminė lietuvių kalba (Svirkų–Adučiškio arealas).

Šis skirstymas galėtų būti naudingas būsimiems sociolingvistiniams ir ypač kalbų kontaktų tyrimams ir palengvinti renkantis tokių tyrimų metodologiją.

LITERATŪRA

Karaś H., 2001, O sytuacji języka polskiego na obszarze smołwieńskim na Litwie, – *Prace Filologiczne*, t. XLVI, 266–292.

Kardelis V., Sinočkina B., Wiemer B., Zelińska A., 2003, Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (Raport z badań terenowych), – *Acta Baltico-Slavica*, t. 27, 33–52.

Kardelis, V., 2006, Šiaurės rytų vilniškių ploto sociolingvistiniai bruožai, – *Baltistica* XLI (2), 233–243.

- Kardelis, V., 2009, *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelis, V., 2013^a: Dar dėl rytų aukštaičių vilniškių patarmės ribų, – *Lietuvių kalba* 7.
- Kniūkšta, P., 1990, *Vilniaus kraštas ir lietuvių kalba*, Vilnius: Mokslo.
- Lietuvos rytai* (sud. K. Garšva, L. Grumadienė), 1993, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- LKE – Lietuvių kalbos enciklopedija, 2008, Vilnius.
- LKTCH – Bacevičiūtė et al., 2004, Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba* (red. V. Milius et al.), 1992, Vilnius: Mokslo.
- Rutkowska K., 2004, Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na obszarze ignalińsko-jezioroskim, – *Prace Filologiczne*, t. XLIX, 427-436.
- Rutkowska K., 2006, Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie, – *Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa, 71–105.
- Rutkowska K., 2012, Interferencje litewskie i wschodniosłowiańskie w gwarach polskich na obszarze ignalińskim na Litwie, – *Prace Filologiczne*, t. 59, Warszawa, p 524-541..
- Urbanavičienė J., 2000, Vilniškių tarmės rytinių pakraščių tarminė diferenciacija, – *Kalbotyra* XLVIII (1)–XLIX (1), 123–136.
- Urbanavičienė J., 2006, Lietuvių ir slavų kalbų sąveika vilniškių tarmės rytiniuose pakraščiuose (Adutiškio apylinkių duomenys), – *Baltistica* XLI (3), 461–471.
- Urbanavičienė J., 2011, Adutiškio–Kamojų arealas: kalbinė tapatybė lietuvių ir baltarusių paribyje, – *Kalbotyra* 63 (3), 95–114.
- Zinkevičius, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z., 1993, Rytų Lietuva praeityje ir dabar, Vilnius.
- Zinkevičius, Z. 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Z. 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Vilniaus universitetas

Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva

E. p.: vytautas.kardelis@flf.vu.lt

LANGUAGES USED IN THE VILNIŠKIAI SUB-DIALECT OF EASTERN AUKŠTAITIJA

Summary

Based on the data collected during dialectological expeditions in 2009–2012 in the districts of Švenčionys, Ignalina and Utena, the article discusses the state of the languages used in the area under investigation. Since the expeditions were more of a pilot study type of research, the data provided in the article are preliminary and are indicative of possible guidelines for a further, comprehensive and thorough investigation.

With respect to the languages used, the whole region under investigation could be divided into the following areas:

- A. Linguistically homogeneous or more or less homogeneous areas:
 - a. the area of dialectal language, marked by the usage of either the subdialect of Vilniškiai or Uteniškiai (the area of Labanoras–Ignalina–Salakas);
 - b. the areas of the variations of Slavic languages in which: a) Slavic language variations are dominant with minimal use of Lithuanian (area of Gaidė), b) there is some linguistic dynamics and change in linguistic attitudes (area of Bačkininkai).
- B. Linguistically heterogeneous areas:
 - a. Slavic language variations are used together with partially non-dialectal Lithuanian, however, Slavic language variations dominate. These areas include the regions of Pabradė–Joniškis and Turmantas;
 - b. the dialect is used together with Slavic language variations, but the Lithuanian language is dominant (the dialect and partially non-dialectal language). This area encompasses Strūnaitis–Švenčionėliai, Didžiasalis, Neverėnai;
 - c. the dialect, Slavic language variations and non-dialectal Lithuanian are used (Svirkos–Adutiškis area).

This division could be useful for prospective sociolinguists and especially valuable in the research of language contacts; in addition, it may facilitate researchers in their choice of methodology for studies of this kind.